

Tabell 3.
Mannskapsstyrke, antall bevæpnede og bevæpningsgraden i D 17 umiddelbart før frigjøringen.

OMRÅDE	MANNKAPSSTYRKE STYRKE	ANTALL BEVÆPNEDE	BEVÆPNINGS- GRADEN
1701	238	46	19,3
1702	337	210	62,3
1703	384	332	86,5
1704	1.210	445	36,8
1705	634	478	75,4
1706	301	206	68,4
Stab	47	47	100,0
I ALT	2.530	1.764	56,0

KILDE:

Arne Qvenilds kartotek. Telegram fra «Chaffinch Green datert 7/4-45.

Tabell 4.
Oversikt over samtlige registrerte slipp i Nedre Telemark.

DATO	MOTTAKINGSPLASS	INNHOLD	ANMERKNING
16/4-43	Gromstul (Luksefjell)		D 17's første slipp
4/1-44	Sakseren (Luksefjell)	12 containere	
7/1-44	Sakseren (Luksefjell)	12 containere	
6/5-44	Nordre Langangsmyr (Kilebygda)	12 containere	
30/8-44	Sakseren (Luksefjell)	12 containere	
2/11-44	Sandvann (Kilebygda)	24 containere/4 pakker	
2/11-44	Moseter (Luksefjell)	23 containere/4 pakker	
3/11-44	Mælum	15 containere	Slipp ikke bestemt for D 17
16/11-44	Langemyr (Tordal)	17 containere/1 pakke	
27/12-44	Mælum	13 containere/3 pakker	Slipp ikke bestemt for D 17
1/1-45	Moseter (Luksefjell)	12 containere	«Farnborough 7» Irminger/Stensnes
20/2-45	Måvann (Sannidal)	26 containere	
22/2-45	Måvann (Sannidal)	22 containere/6 pakker	
22/2-45	Moseter (Luksefjell)	30 containere/4 pakker	
22/2-45	Siljan	21 containere/2 pakker	Feilslipp, tatt av tyskerne
25/2-45	Siljan	13 containere/3 pakker	Feilslipp, tatt hånd om av Milorg
25/2-45	Vestre Mælum	13 containere/3 pakker	Feilslipp, tatt hånd om av Milorg
25/2-45	Måvann (Sannidal)	13 containere/3 pakker	
25/2-45	Gronmyr (Kilebygda)	13 containere/2 pakker	
23/3-45	Moseter (Luksefjell)	2 flylaster	«Chaffinch Blue 2» Solheim/Aas
25/3-45	Svartufsbua (Nisterud)		Feilslipp tatt av tyskerne

KILDER:

FO IV-arkiv, boks 84b, mappe «Sender d 17 Chaffinch Blue, inngående».
FO IV-arkiv, boks 78, mappe 10c Goldfinch, Marin Olsens «Rapport angående Dropp til Goldfinch» (30/5-44).
FO IV-arkiv, boks 54, mappe II, operasjonsoversikter (store), Goldfinch oversikt.

Nasjonal Samling i Porsgrunn 1933-1945

Av Ingvar Skobba

Tidlig i april 1945 ble NS-lensmannen i Eidanger, Nils Røring, likvidert av hjemme-frontfolk i Porsgrunn. En tragisk skjebne fikk også 6-8 Porsgrunns-gutter som i løpet av krigstiden falt på østfronten i kamp for nazi-Tyskland. Umiddelbart etter frigjøringen 8.mai startet deretter arrestasjonene av lokale NS-folk. Listen omfattet 264 navn. - Formålet med denne artikkelen er å se på sider av den organisatoriske og politiske utvikling av et lokallag fra stiftelsen i 1933 til henimot slutten av krigen. Dette innebærer at den har sine begrensninger, spesielt når det gjelder krigstiden. Den tar ikke opp den militære bistanden enkelte medlemmer av Porsgrunnslaget ytet til de tyske okkupantene. Dette gjelder arrestasjonene av lærere og jøder, deltakelse i razziaer etter motstandsfolk. Heller ikke det økonomiske landssvik enkelte medlemmer gjorde seg skyldig i er med. Tyngdepunktet er lagt på organisasjonen og medlemmene som aktive politikere for å omdanne lokalsamfunnet etter NS sine ideer under svært spesielle forhold.

Stiftelse og storhetstid, 1933-1936

Etter Quislings opprop om Nasjonal Samling mai 1933 mottok sekretariatet i Oslo flere henvendelser fra Porsgrunn om medlemskap og materiell.¹ En av disse var boktrykker Thorvald Nilsen. Han satt i hovedstyret for Bygdefolkets Krisehjelp og var ansvarlig utgiver av organisasjonens blad «Bygdefolket». Den 1. august skriver han til Quisling og ber han komme til Porsgrunn for å starte et NS-lag.² Andre uka i august er Quisling i Kviteseid for å få Lien, lederen av Krisehjelpa, til å akseptere at organisasjonen skulle gå sammen med Nasjonal Samling. Etterpå reiste Quisling til Porsgrunn. Den 23.august slår Porsgrunn Dagblad opp på første side at det skal dannes NS-lag i byen: «...ryktene sier at sakfører

Røring og H.F. Knudsen er ledende, begge interesserte høire-folk. Noen dager seinere har avisa en enda større politisk nyhet. En av byens mest kjente menn innenfor politikk og næringsliv hadde meldt seg inn i NS. Det var faren til H.F. Knutsen, skipsreder Christen Knudsen. Christen Knudsens far, Jørgen, var bror til Gunnar Knudsen på Borgestad. Den 60-årige Christen Knudsen var vise-ordfører i byen, hadde i en årrekke vært formann for byens konservative forening, sittet på Stortinget fra 1925 til 1927, og vært vararepresentant til 1933.³ På nominasjonsmøte foran stortingsvalget i 1933 tapte han for Carl P. Whright. Selv kommenterte han overgangen slik: «Høire har seilet med lik i lasten. meg.»

Den 5.september blir NS-laget i Porsgrunn formelt stiftet. Avisene melder om ca.15 medlemmer. Nøyaktig hvem disse 15 grunnleggerene var, har jeg ikke funnet i noen primærkilde. Men noen trekk ved medlemmene kan rekonstrueres. De fleste er selvstendig næringsdrivende eller i frie yrker. Mange har utdannelse fra universitet eller høyskole. Utenom Chr. Knudsen har ingen vært aktive tillitsmenn i noe politisk parti før. «Interesserte høirefolk» som Porsgrunn Dagblad nevner dem, er muligens en passende betegnelse.

I valgkampen konsentrerte Porsgrunn-laget seg om byene, mens Lien og Krisehjelpa tok for seg bygdene. Valgresultatet ga 9% i bygdene og 3% i byene. I Porsgrunn fikk partiet 4,5% av stemmene - et av de beste by-resultatene i landet. Samarbeidet med Krisehjelpa hadde vært stor suksess og i 4 bygder hadde lista NS/Bygdefolket fått over 20% av stemmene. Chr. Knudsens overgang hadde ikke vært så framgangsrik. Høyre i Porsgrunn hadde en tilbakegang på 9%, og NS sin andel var bare halvparten. Men sett på bakgrunn av partiets

"Telemarkskvinnene" 1940 Nov. 17.

102647

Fra en leir til NS-ungdomslaget 1935.

kort levetid ga resultatet de aktive all grunn til optimisme i partibygginga. Porsgrunnslaget kom raskt opp i et femtitalles medlemmer. Også de nærmest liggende kommuner ble trukket med, spesielt Eidanger. Vinteren 1934 ble et fylkesstyre utpekt.⁴ Første fylkesfører var grosserer fra Skien. Han falt høsten 1937 som offiser i Francos fremmedlegion i den spanske borgerkrigen.⁵

Han ble etterfulgt av et par andre fra Grenland. Fra 1937 ble Chr. Knudsen fylkesfører. Han hadde vervet til 1941.

I februar 1943 ble det stiftet et NS-ungdomslag.⁶ Medlemmene var gutter fra den tekniske fagskolen og den høyere almennskolen. Fra en start på 10-15 medlemmer i begynnelsen kom de opp i medlemsmøter med 60-70 på det meste. Drivkreftene var ofte barn av foreldre som er aktive NS-folk. Således får partiet tidlig preg av et parti der hele familier er medlemmer og aktive. Ungdomslaget etablerer

også en egen fylkesledelse med utgangspunkt i byen. Den første lederen er Johan Trondsen. Han er da 21 år. I 1935 flytter han til Oslo og blir senere leder for ungdomsforbundet på landsbasis.⁷ Under krigen er han rikskøkonomisjef og stedfortredende fylkesfører i Oslo. I 1943 trekker han seg fra alle verv og flytter tilbake til et småbruk i Telemark.

8.mai 1934 hadde Telehirden sin første oppmarsj. Den var i Porsgrunn - med ca.30 mann i skjorte og slips, enkelte med bandolær og i spissen et norsk og et solkorsflagg. Hirden var rekruttert fra hele fylket, men hoveddelen var fra Grenlandsregionen.⁸ Den blir et fast innslag på alle åpne møter - der de marsjerer inn like før taleren skal begynne for å opprette ro og orden. I pinsa samme året avholdes hirdstevne på Ulefoss. Musikkorps, hirdoppmarsj og tale av NS sin generalsekretær Fuglesang er opplegget. I 1936 blir Rikshirdens pinselseir holdt i Porsgrunn. I løpet av denne leiren blir

en hirdmann fra Porsgrunn anmeldt for å ha skamslått en ung gutt.⁹

Utover i 1935-36 ekspanderer stadig bevegelsen, spesielt ungdomsarbeidet. På deres årsfest i 1935 er nærmere 100 til stede.¹⁰ De fortsetter med et åpent møte fast i måneden. Dagsorden er stort sett skåret over samme lest. Hovedinnslaget er politisk foredrag over emner som Sovjetkommunismen, det nasjonale problem, den politiske situasjonen o.l. I tillegg er det alltid et kulturelt innslag i form av sang, dikt, pianospill. De har også egen husdikter som blir flittig benyttet.

Det skyter stadig nye knopper. Våren 1935 startes eget ungdomslag i Bjørkedalen. 15 stykker blir medlemmer. Om høsten organiseres egen unghird etter mønster av Telehirden. I februar 1935 dannes eget kvinnelag i byen. Kvinnefører utpekes og medlemstallet er mellom 20 - 25.¹¹

Våren 1935 er NS-bevegelsen i Porsgrunn en aktiv politisk organisasjon bestående av 190 medlemmer. Disse er organisert i NS-lag, kvinnelag og ungdomslag. I tillegg utgjør medlemmer av Porsgrunnslaget tyngdepunktet i fylkesledelsen. Bystyrevalget i oktober 1934 hadde gitt partiet 264 stemmer og 3 representanter av 44. Valglista, som teller 22 navn, bestemte inntrykket av NS som et parti av selvstendig næringsrivende, spesielt kjøpmenn og høyere funksjonærer.

Like før valget i 1934 utgis også egen avis: «Vår vei». Den kom regelmessig en gang i uka fram til vinteren 1937. I 1935 ble den organ for NS i Telemark. Porsgrunn var hele tiden utgiversted, og de tre redaktørene var fra byen. Det har vært umulig å få fastslått hvor stort opplaget var. Men til stortingsvalget i 1936 ble det trykket en valgavis i 10 000 eksemplarer. Interessant er det å legge merke til annonsørene. Av til sammen 40 var 30 forretningsdrivende i byen. Av disse var igjen 20 kjøpmenn som hadde startet i perioden 1920 til 1930.¹² Folketellingene 1920 og 1930 viser at det i byen fant sted ca. 80 nyetableringer av kjøpmenn. Ca. 25% av disse sympatiserte altså med NS.

Aisa var på 4 sider. Hovedtyngden av det redaksjonelle stoffet var artikler, gjerne som føljetonger, av kjente NS-ledere. Nesten hvert nummer inneholder en artikkel om kristendommen, svært ofte formet som angrep på marxismen. Det lokale stoffet var beskjedent, og det ble enda mindre etterhvert. Lokale kommunister ble uthengt som terrorister og karakterisert med skjellsord. Bystyret omtales som «politisk handelsfjøs», og «levebrødspolitikkere» er et yndet skjellsord. I de aller første nummerene skrives det om jøde-marxisme og jøden Marx. Utover i 1936 forsvarer jødeforfølgelsene i Tyskland og det advares mot de norske jødene. I starten tar avisa avstand fra nazismen og fascismen: «NS har heldigvis intet med fascisme eller nazisme å gjøre. Den eneste likhet er at fascismen stanst kommunismen i Italia og NS vil stanse kommunismen i Norge», heter det den 9.11. 1935. Seinere blir avisa mer og mer pro-nazistisk og hyller Hitler. Dette skjer samtidig som det lokale stoffet forsvinner nesten totalt.

Valgnederlag, splittelse og samling, 1936-1939

I «Budstikka» nr.2, 1942, organ for NS-medlemmer i Telemark, skriver Nils Røring en artikkel om den organisatoriske utvikling av NS i Telemark. Her heter det om valget i 1936 og utviklingen etterpå: «Etter panikkvalget samme høst (1936) brøt dog organisasjonen sammen. De ubefestede medlemmene skallet av, andre gikk trette, tillitsmenn gikk over til å bli bitre motstandere og Fylkesføreren vendte sammen med en klikk misfornøyde bevegelsen ryggen og gav Føreren skylden for velgerfolkets dårskap.»

Valget var på landsbasis et braknederlag for NS. Partiet fikk 1.8% av stemmene. Telemark kom bedre ut, og for Porsgrunn var utviklingen slik: Stortingsvalget 1933: 186 stemmer (4.5%)

Stortingsvalget 1933: 186 stemmer (4.5%)

Bystyrevalget 1934: 256 stemmer (6.8%)

Stortingsvalget 1936: 208 stemmer (4%)

NS-møte på Rådhusplassen i Porsgrunn 1935.

Sett ut fra det arbeidet som var lagt ned og de forhåpninger som bevegelsen hadde stilt seg, opplevdes det som et katastrofevalg for NS. Da så splittelsen mellom Hiorth og Quisling kom i januar 1937, betydde det nok et tilbakeslag i byen. Den daværende fylkesfører hadde gått inn for et kompromiss mellom de to fløyene, da det mislyktes, gikk han ut sammen med mange andre.¹³ «Vår vei» ble lagt ned, laget stilte ikke til bystyrevalg i 1937, og den eksterne aktiviteten ble redusert til utflukter om sommeren. Men en kjerne i laget i Porsgrunn holder ut. Laget ble reorganisert under Nils Røring. NS-lagene i Eidanger og Brevik slåes sammen med Porsgrunnslaget. Det samme skjer med kvinnelaget og ungdomslaget. Chr. Knudsen blir fylkesfører og Telehirden eksisterer fortsatt, men sterkt redusert.¹⁴ I 1939 økte aktiviteten noe. Fra Generalsekretariatet blir Porsgrunnslaget oppfordret til å danne «Sjøfolkernes Aksjonsutvalg» med oppgave å skape

en «nasjonal opinion blant disse». NS-medlemmene skulle imidlertid framtre som «politisk uavhengige og uten tilknytning til NS».¹⁵ Til NS sitt riksmøte på Hamar i august blir det også rapportert at Porsgrunn kvinnelag arbeidet godt med 20 medlemmer. På et møte i Porsgrunn i september 1939 er 11 til stede. Likeledes blir det samme året sendt inn nærmere 1000 kr. til sekretariatet i Oslo.¹⁶

Den nye situasjonen skal utnyttes. 9.april til 24.september 1940

På NS sitt rådsmøte i Oslo den 7.april er fylkesføreren i Telemark, Chr. Knudsen, og sønnen Harald Franklin til stede. Christen returnerte til Porsgrunn dagen etter, mens Harald Franklin ble værende i Quislings umiddelbare nærhet de nærmeste dagene. Senere blir han hans personlige sekretær under en viss periode.¹⁷ Om kvelden den 9.april blir lederen for Telehirden innkalt til Chr. Knudsen. Sammen

mobiliserer de 4 biler med hirdfolk som kjører til Oslo for å vokte føreren. Da den lokale NRK-senderen på Borgåsen sendte nyheter uavhengig av den tyskkontrollerte i Oslo, henvender Chr. Knudsen seg til bestyreren og ber han sende de sensurerte NRK-nyhetene.¹⁸ Knudsen tar nå affære overfor NS sentralt og tyskerne. Den 13.april kommer det en tysk kolonne fra Larvik og sprenger radiomastene. Samme dag innkaller Knudsen redaktørene for avisene i Grenland og pålegger dem bare å bruke nyhetene fra NRK-Oslo, ikke de frie senderne på Vigra og i Tromsø. Dette ble avvist av redaktørene.¹⁹

Tyskerne okkuperte Porsgrunn den 24.april. Raskt ble det opprettet sosial kontakt mellom tyske offiserer og lokale NS-ledere. Midt i mai kunne en lese i Porsgrunn Dagblad at en kjent Porsgrunnsmann var anmeldt for ærekrenkelse. Den fornærmede følte seg krenket fordi han ble beskyldt for å ha tyske offiserer hjemme hos seg. Gjennom avisinnlegg blir det offentlig skittentøyvask, og den anmeldte trekker seg fra alle verv i Urædd. Det var formannen der som hadde kommet med beskyldningene.²⁰ Formannen i Urædd, R.O. Helgesen, var en av byens største kjøpmenn. Han hadde vært medlem av NS i 30-åra, men meldte seg ut. Etter 9.april var han rask til å utnytte tyskeres kjøpekraft. Da dette ble kjent, mista han store deler av sin tidligere kundekrets. Den 18.mai trykker han derfor følgende annonse i Porsgrunn Dagblad: «Da jeg vet at min personlige innstilling diskuteres, gjør jeg oppmerksom på at jeg ikke er NS.» I løpet av året melder han seg imidlertid inn og blir en ledende partimann i byen.²¹

Den 11.juni marsjerer, i hirduniform og med solkorsflagg i spissen, deltakerne i en leir utenfor byen inntil sentrum. Der deltar de i et lukket NS-møte. Utenfor samler det seg en anseelig mengde demonstranter. Da møtet er slutt, jager de overtallige demonstrantene NS-folkene rundt i gatene. Et par havner også på sykehuset. Politiet rykker ut, men kan lite gjøre. Et par hundre demonstranter toger så til Frednes,

der Chr. Knudsen bor. Noen vinduer blir kastet inn og nasjonalsangen avsungen før det hele løser seg opp. NS-laget varsler nå såvel det norske som det tyske politiet. Lederen for det tyske statspolitiet, Fehlis, beordrer nå en av sine nærmeste underordnede, Fehmer, til Porsgrunn for å avsette politimesteren. Samtidig ankommer en tropp av det norske statspolitiet. Det blir nedlagt møteforbud, og statspolitiet patruljerer gatene. NS vil nå ha revansj og tillyser åpent møte 30.juni i Teatersalen med Quisling som taler. Det blir spredt løpesedler i byen som oppfordrer folk om å holde seg vekk under Quislings tale. Parolen blir fulgt, og Quisling og NS møter en folketom by.²³

I løpet av de første fem månedene etter 9.april melder ca. 60 nye seg inn i NS. Det var både folk som tidligere hadde vært medlemmer og helt nye i NS-sammenheng. Et av motivene var uten tvil personlig vinning for noen. Også det gamle ungdomslaget blir reorganisert i to lag, og får et visst tilsig av nye medlemmer på skolene når disse starter opp om høsten.²⁴

Nyordningen på lokalplanet fra 24. september 1940

Som en umiddelbar følge av Terbovens tale den 24.september om at «for det norske folk går veien til friheten og selvstendigheten fra nå av over Nasjonal Samling», ble Christen Knudsen fylkesmann i Telemark med tittelen fylkesfører. For å overbevise tyskerne om sin eksistensberettigelse som statsbærende parti, forsøkte nå NS-ledelsen å underordne de store sivile organisasjonene sine prinsipper. I Porsgrunn skjer dette i første omgang ved at de forsøker å skaffe seg kontroll over den største idrettsforeningen i byen, Urædd.²⁵ Urædd var stifta i 1880 som en turnforening med direktør, direksjon og eksklusivt medlemskap for menn med «upletta rykte». Sjøl om en del av den eksklusive sosiale rekrutteringa forsvant i mellomkrigstida, var fortsatt Urædd idrettsklubben for bedriftseiere og høyere funksjonærer. Den rekrutterte fra de samme sosiale laga der NS hadde sitt utgangspunkt, og NS hadde et visst

Båttur til Mølen 1936.

footfeste blant de aktive og blant ledersjiktet. R.O. Heigesen var formann for hovedforeningen 1939/40 og han hadde vært formann i bokse- og brytegruppa fra 1930 til 1939. I desember 1940 blir et Urædd-medlem valgt til bokseleder for det NS-leda bokseforbundet. Han hadde vært bokseleder for Urædd i 1936.

Kampen om idretten starter med idrettsfører Reichborn-Kjenneruds besøk i Porsgrunn den 4.januar. På møtet som de gamle idrettslederne blir invitert til, lover han økt pengestøtte og idrettshall i Porsgrunn. De aller fleste klubblederne i byen boykotter møtet, men et titalls NS-tilhengere møter opp. Ei knapp uke seinere arrangerer friidrettsgruppa i Urædd fest på Odd Fellow. Der blir det holdt patriotiske taler og åpent oppfordra til idrettstreik. Det oppstod også slåsskamp da en del hirdungdom forsøkte å trenge seg inn på festen. Organisatorisk overtar NS styret i bokse- og brytegruppa den 25.januar, da styret trekker seg og tre NS-medlemmer overtar som arbeidsutvalg. Denne

organisatoriske plattform er de ikke seine om å utnytte, og ti dager seinere offentliggjør de at gruppa har tatt på seg å arrangere NM i boksing i Porsgrunn den 8. og 9. mars. Det er tydelig at NS sentralt ser på Porsgrunn som et sted der de kan bryte idrettsboykotten. Om boksemesterskapet heter det imidlertid i Porsgrunn Dagblad at 11 av de 32 påmeldte ikke møtte, og om det sportslige nivået heter det ironisk: «Det var tydelig at det skortet på avstandsbedømmelsen og kondisjonen hos en del av deltakerne. Benarbeidet var heller ikke som det burde hos bokserne.» NS hadde tydelig fylt opp deltakerlisten med egne tilhengere, og de sporstslige kriteriene hadde kommet i andre rekke.

Det neste forsøket på å aktivisere idretten var den sentrale idrettsledelsens initiativ til Riksmarsjer den 1.mai. På nytt er det bokse- og brytegruppa i Urædd som er arrangør lokalt. Porsgrunn Dagblad melder etterpå om 100 deltakere, men om dette tallet er korrekt, er

tvilsomt, for nå har NS tatt over sportssidene i avisa. I begynnelsen av mai er idrettsføreren Charles Hoff i byen i et siste forsøk på å overtale de gamle lederne til å fortsette. Men han får ingen respons. Den 24. mai blir R.O. Helgesen oppnevnt til leder av Urædd, og de andre idrettsforeningene i byen blir oppløst. På generalforsamlingen i Urædd den 19.juni blir det satt fram forslag om ikke å godkjenne oppnevningen. Det får 213 stemmer, mens 16 stemmer for nyordningen. Dermed har et lite mindretall overtatt klubben. Sjøl om det i forhold til landsgjennomsnittet er en stor andel NS-ere i Urædd, betyr generalforsamlingen at idrettstreiken er et faktum i byen. I 1941 blir det spilt noen fotballkamper, men bare en av de gamle Urædd-spillerne er med. Styret har 4 møter i 1941 og ett i 1942. Men etter den tid ligger idrettsarbeidet nede. Men en kjent Urædder blir i 1942 oppnevnt til fører for turn- og gymnastikkforbundet.

NS begynner nå også å reagere på det de oppfatter som demonstrasjoner. Medlemmer av ungdomsorganisasjonen på den høyere allmennskolen rapporterer om demonstrasjoner mot NS og for Kongen. Følgene blir utvisninger av elever og forfølgning av lærere. Ungdommer blir tatt opp på NS-konoret, fika opp og avkrevd lofte om å hilse høflig på NS i all framtid. På restauranter ender diskusjoner i slåsskamper med NS-folk. Disse går til anmeldelse, og bøter blir resultatet. I disse episodene er det som oftest de samme NS- og hirdmennene som er gjengangere.²⁶

NS var i Porsgrunn som ellers en bevegelse med et sterkt innslag av unge menn. For en stor del av disse skulle hendelsene i byen bli små i forhold til hva som venta dem utenfor landets grenser. Den 12.januar 1941 sendte Quisling ut oppropet om verving til krigstjeneste av frivillige i SS-regimentet «Nordland». Styrken skulle være en del av den tyske SS-divisjonen Wiking. Den 30.juni fulgte verving av den Norske Legion som med tyske uniformer med norsk flagg skulle settes inni felttoget mot Sovjet. Porsgrunn og omegn tilhørte de

områder som rekrutterte relativt mange til den tyske krigsmakta.²⁷ Årsakene synes å være flere. Laget hadde mange medlemmer i de aktuelle årsklassene, etter 1937 hadde kjernen knyttet seg sterkt til nazismens ideologi, og i tillegg hadde det vært direktiver i NS om å delta i den frivillige militærutpløringa i byen før krigen. Den første vervekampanjen fant sted i februar. Mellom ti og femten lot seg rekruttere. Det var omtrent halvparten av alle som gjorde tysk militærtjeneste i løpet av krigen. Alt i juli/august samme år falt de første på østfronten. Vervinga til østfronten betydde at mange av de best skolerte og entusiastiske medlemmene forlot byen. Tilbake satt den eldre foreldregenerasjonen, kvinnene og de helt unge. Dette hadde følgbare konsekvenser for partiarbeidet og nyordningsbestrebelsene i byen. Idrettsarbeidet døde for eksempel umiddelbart ut.

«...ordføreren var til stede og behandlet og avgjorde...»

Den 21.september 1940 utstedte Innenriksdepartementet en forordning om endringer i kommuneloven av 1938. Fra og med 1.januar skulle kommunene styres etter førerprinsippet. Avgjørelsesmyndighet som tidligere lå hos bystyre og tormannskap ble overført til en departementsoppnevnt ordfører. I tillegg til ordføreren skulle det utnevnes en rekke rådgivere eller tormenn som skulle bistå ordføreren, som skulle ha den endelige avgjørelsesmyndighet. Formelt sett var dette ei lokal tillempling av det førerstyrte korporative statsstyret slik NS hadde programfesta det. Møtet mellom ordføreren og formennene hadde først navnet kommuneråd, men fra april 1941 skulle det betegnes byting. Forutsetningene for at dette skulle fungere, var at yrkes- og næringsorganisasjonene slutta opp om det og lot seg representere i de nye organa, såvel på riksplanet som lokalt. Det skjedde ikke, og i stedet ble det tilfeldige utpekte NS-medlemmer som ble oppnevnt til rådgivere. Bytinget i Porsgrunn ble derfor i hovedsak prega av strid mellom ulike fløyer innafør NS-laget.

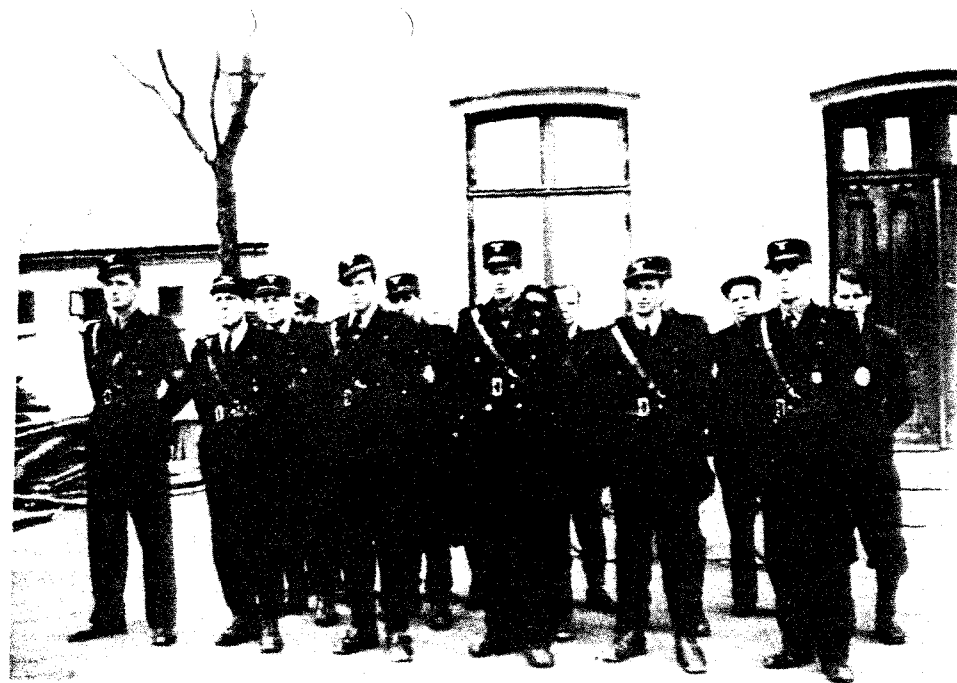
I Porsgrunn ble den 40-årige kystfartsreder Nils Halvorsen oppnevnt til ordfører.²⁸ Han hadde ikke vært medlem av NS før krigen. Ved stortingsvalget i 1936 hadde han blitt bedt om å stå på Høyres liste, men hadde avslått. I august 1940 meldte han seg inn i NS.²⁹ Det var sannsynligvis fylkesfører Christen Knudsen som sto bak oppnevninga. I Nils Halvorsen hadde han en person som i kraft av sitt yrke hadde faglige kvalifikasjoner og som dernest var NS-medlem. Endringen den 1. januar betydde et skifte i den politiske toppledelsen i byen. Samtidig blir den partipolitiske representasjonen opphevd. Administrasjonen forblir den samme, ordfører og rådmann møttes en gang i uka der sakene ble behandlet og avgjort. Rådgiverne ble benyttet svært lite. Først ut på sommeren kommer det inn i fastere former og får benevnelsen byting. NS-saker utgjorde bare en liten del av sakene. Det dreide seg om slikt som at kinoen skulle tegne annonser i «Fritt Folk», opphenging av NS-plakater på offentlige kontorer, og, fra sommeren av, bevilgninger til frontkjemperformål. Andre saker som vitner om den nye tid, er retningslinjer fra Innenriksdepartementet om tjenestemenns forhold til NS, og om meldinger som skal sendes til pressen. En del utvalg, som skolestyret, ble nedlagt, og det ble oppnevnt en person som ansvarlig. Antallet saker under ett holder seg stort sett på samme nivå som før nyordningen.

Men med sak nr.380 av 31.juli 1942 kommer NS sitt hovedframstøt for å nyordne hele den kommunale administrasjonen i byen.³⁰ Da blir den gamle rådmannen avsatt og en ny konstituert etter ordre fra statsråd Hagelin. Den nye var Oslo-mann og født i 1897, tidligere bankmann og han hadde vært medlem av NS siden 1933. I partikretsene ble han karakterisert som NS-teoretiker. Med seg til byen hadde den nye rådmannen med seg en hemmelig instruks. Instruksen var utferdig av Riksøkonomisjef John Thronsdens, som opprinnelig var fra Porsgrunn, og den inneholdt navn på dem i administrasjonen som skulle sies opp. Årsaken var oppgitt stikkordsmessig som «jössing», «ansatt

av Arbeiderpartiet» og «gift med 100% jødinne». Det stod også i flere tilfelle navn på hvilke NS-medlemmer som skulle innsettes, og når utrenskingene skulle finne sted. Det ble også gitt ordre om at bare skifte av rådmann skulle offentliggjøres. John Thronsdens var sjøl i Porsgrunn og deltok i iversetelsen av instruksen. Sammen med 3 - 4 hirdmenn oppsøkte de etter tur ulike kommunale kontorer. De oppsagte får overlevert oppsigelsesbrevet og blir bedt om å gå på dagen.

De første som blir sagt opp er lederen for Arbeidskontoret, teknisk rådmann, ligningssjefen og kinosjefen. Andre følger etter - til sammen 15 stykker. Det tilsvarende omtrent halvparten av de kommunale funksjonærene i byen. Men utrenskingene går ikke upåakta hen, verken ute i byen eller innad i NS. Den 13. august blir det spredd løpesedler i byen som opplyser om utrenskingene og oppfordrer til kinostreik. Innad i NS fører aksjonen til en lang og opprivende strid. Ordføreren protesterte mot den vilkårlige behandlinga av kommunens tjenestemenn, og at personer uten noen som helst kvalifikasjoner, uten å være medlem av NS, blir ansatt. Han får støtte av fylkesfører og fylkesmann Christen Knudsen. Striden tilspisser seg ytterligere da det kommer for en dag at den nye rådmannen er utstyrt med en hemmelig fullmakt fra Innenriksdepartementet, og som pålegger «enhver offentligtjenestemann å yte rådmann Hauglid enhver assistanse han måtte behøve.»³¹ I tillegg får han fullmakt til «å treffe enhver disposisjon som han måtte finne nødvendig.» Og instruksen omfatter alle de ti kommunene i nedre Telemark. Til tross for protestene fortsetter aksjonen, og i oktober utnevnes ca. 150 personer til tillitsverv i ulike styre og utvalg. I november blir 50 nye oppnevnt til lagrettemenn, doms- og skjønsmenn og rettsvitner.

Fra høsten 1941 utvikler det seg en bitter strid mellom to fløyer i det lokale NS-laget. Lederne for den ene fløyen er fylkesfører/fylkesmann Christen Knudsen sammen med ordføreren N. Halvorsen. De er enige i at politiske

Hirden i Porsgrunn under krigen.

motstandere må renskes ut av kommuneadministrasjonen, men går sterkt i mot at det skal ske ved at det i deres sted ansettes personer uten kvalifikasjoner. De får medhold i innenriksdepartementet som selv hadde presisert i et rundskriv om oppnevning av ordførere og formenn hvilke kriterier som skulle legges til grunn. De tre første kriteriene gikk på de utnevtes personlige og faglige kvalifikasjoner. Som nr. 4 heter det: «At de oppnevnte helst bør ha vist en positiv tilslutning til Nasjonal Samlings samfundssyn.» I sak stod derfor denne fløyen på linje med Innenriksdepartementet. I tillegg stod partiledelsen prinsipielt på administrasjonens integritet i forhold til partiet. Christen Knudsen kunne derfor argumentere med at lokalpartiet blanda seg inn i saker det ikke hadde noe med.³² Mot denne moderate fløyen stod en fløy NS-medlemmer som ville gå mer radikalt til verks når det gjaldt nyordningen. De støtta Hauglid og Thronsdens og så det som det viktigste å få vekk politiske motstandere fra

administrasjonen og ansette pålitelige NS-medlemmer i stedet. De formelle og faglige kvalifikasjonene mente de fikk komme i annen rekke. De hadde også støtte av medlemmer som ut fra mere eller mindre opportunistiske årsaker støtta utrenskingen. De så at her lå det muligheter til posisjoner og økonomiske fordele ved at de kunne overta de ledige stillingene. Lederne for denne fløyen henvendte seg i første rekke til generalsekretariatet i partiet og klaget over motpartens unnfalighet. Det heter at «Christen Knudsen må avsettes som fylkesfører da han ikke er radikal nok, for svak og ikke lydhør overfor partikrav.»³³ I tillegg til disse faktorene gjorde også personlige konflikter seg gjeldende og bidro ytterligere til å tilspisse situasjonen. Hvor skarpe motsetningene er, viser et brev N. Halvorsen skrev til Innenriksdepartementet i desember 1941: «Men å leve et så surt liv, som å være ordfører under slike omstendigheter med denne gjeng med sådan ideologi greier jeg ikke.»³⁴ Men

noen avklaring av striden blir det ikke. Utrenskingene blir stående ved lag - først og fremst fordi det ville bety at NS fullstendig ville miste ansikt i byen ved å gjeninnsette de gamle funksjonærer. Men den radikale fløy vinner heller ikke fram med sin kritikk og krav om at fylkesføreren må gå. En ytterligere tilspissing skjer ved at Hauglid tar initiativ til lokale raserier og kommer med hysteriske utfall om å opprette konsentrasjonsleirer i byen for å knekke motstanden mot NS. Han blir også tydeligere og tydeligere prega av nervøsitet og forsømmer arbeidet. Den 13.februar er siste gang han er med på å undertegne formannskapsprotokollen. I mars blir han avsatt som rådmann.³⁵

Sjøl om Hauglid går av som rådmann, og den radikale fløyen lider nederlag, så har tydeligvis også ordfører Halvorsen fått nok av de indre stridighetene i partiet. En nyutdanna jurist blir tilsatt som rådmann i slutten av mai. Oftere og oftere er det varaordfører R.O.Helgesen som underskriver protokollen. Sakene blir også færre og det blir helt slutt på de ukentlige møtene. Nyordninga stanser opp, og det er bare de nødvendige sakene som blir behandla. I tillegg kommer diverse bevilgninger til NS-formål. Sjøl om NS både har den politiske og administrative ledelsen i byen og flere av sine tilhengere som tjenestemenn, så har de verken politikk eller personer som betyr initiativ og tiltak i lokalsamfunnet. I første halvdel av 1943 er bare Nils Halvorsen til stede på møtene et par ganger. Ofte mangler protokollen underskrift av ordføreren, eller R.O.Helgesen underskriver. I oktober trekker så Halvorsen seg som ordfører og melder seg samtidig ut av partiet sammen med familien sin.³⁶

Ledelsen i kommunen faller ytterligere sammen i og med at den nye rådmannen foretrekker det «søte liv» framfor sine tjenesteplikter. Blant anna blir han arrestert av det tyske sikkerhetspolitiet for fyll. Den radikale fløy i det lokale NS-laget raser nå mot forræderiet, men det går raskt over i en kamp om hvem som skal etterfølge Halvorsen som ordfører. Radi-

kalerne vil ha R.O.Helgesen, og sjøl gjør han sitt beste for å fremme sitt kandidatur.³⁷ I et brev fra NS-avdelinga til sentralledelsen heter det at Helgesen «er på full svøm etter ordføreren». I et seinere brev karakteriseres stemninga som «lignende den som under Hauglids will-west tid» Et bytingsmøte i november ender i fullt kaos da fløyene ikke kan enes. Christen Knudsen vil ikke ha Helgesen, og argumenterer overfor Innenriksdepartementet med hans manglende faglige kvalifikasjoner og hans opportunistiske opptreden i april-mai 1940. Fylkesfører Knudsen foreslår i stedet Josef Bystrom og det blir også godkjent av Innenriksdepartementet. Bystrom er litt over 50 år og snekkermester. Han eier Porsgrunn Trevareindustri som raskt blomstrer opp på tyske leveranser.³⁸ Allerede i 1940 er over 50% av omsetningen varer til tyskerne, i første rekke brakkemøbler. Før krigen hadde Bystrom vært innom flere partier, og han meldte seg inn i NS i januar 1942. I rettsaken mot han etter krigen oppga han som motiv for å slutte seg til NS at han ville hjelpe sønnene sine frem. Den radikale fløyen anker utnevninga inn for protokollkomiteen i partiet. Den er ferdig med sin innstilling i september 1944 og godkjenner oppnevninga av Bystrom. Han blir sittende som ordfører til mars 1945.

Hvorfor klarer så den moderate fløyen gjennom hele krigen å holde de bevisste og pågående nazistene utenfor det kommunale styre og stell? Den viktigste grunnen er uten tvil at de fleste tilhengerne fantes blant de som hadde meldt seg til fronttjeneste. Striden blir en strid mellom gamle menn, og utslagsgivende er også fylkesmann Knudsens gode forhold til Quisling og den sentrale NS-ledelse. Riktignok ryker sønnen Harald Franklin uklar med tyskerne og de mest tyskervennlige kretsene i NS, og likeledes så trekker Christen seg som fylkesfører av helsemessige årsaker. Men hans lange og trofaste tjeneste i NS siden 1933 gjør at hans vilje blir tillagt stor vekt i Oslo.

Utviklingen av medlemsstokken 1935 - 1945.

For å vurdere dette har jeg funnet fram 3 oversikter over medlemmene. Den første er fra 1935 og inneholder en spesifisert yrkesoppgave med navn. Den er sendt fra sekretæren i lokallaget til sekretariatet i Oslo den 27.mars 1935. Den inneholder 191 navn fordelt på 17 ulike yrker. Den kan uten videre betraktes som like pålitelig som enhver annen medlemsoversikt i et politisk parti. Den andre er fra april 1943 og er utarbeidet av den lokale Milorg. Den inneholder navn, stilling og adresse, delvis også alder eller fødselsdato. I tillegg nevnes for en del innmeldelsesdato og en egen rubrikk for «Merknad». Denne rubrikken opererer med ulike verv innenfor NS, som Hirdmann, NSUF (ungdomsorganisasjonen) og Legionær. Men her finnes også betegnelser som «Tøs» (18), «aktiv» og «angiver». Så vidt meg bekjent er listen i all hovedsak laget på bakgrunn av NS sitt medlemskartotek som Milorgfolk stjal fra fylkeskontoret i Skien. Dette gjelder i første rekke de navnene som har innmeldelsesdato. Lista inneholder 393 navn og 204 av disse har dato for innmeldelse i NS. Den tredje lista er Milorgs arrestasjonsliste datert 2.5. 1945. Denne har 264 navn og adresser. Til tross for svakhetene ved lista fra 1943, kan disse listene gi oss en del informasjon om medlemsutviklingen i laget.

Tab.1. Totaltall og kontinuiteten i medlemsstokken 1935-1945

	1935	1943	1945
Antall medlemmer	191	204	264
Antall 35-medlemmer fortsatt medlemmer		68	39

Etter splittelesn i 1937 lå laget langt nede, men spesielt høsten 1940 kom det til mange nye medlemmer. 1943-lista teller 158 nye medlemmer fra juli 1940 til januar 1941. En ser også at en god del av disse hadde vært medlemmer av partiet i 1935. Hovedparten av disse stod også igjen som medlemmer i 1945. Andelen er antagelig større da en del medlemmer flyttet fra

byen, anslagsvis 20-30. Men bare en håndfull var innflyttere blant NS-medlemmene, 4-6 stykker. Ser vi på stifterne av partiet, går de fleste igjen på alle tre listene.

Tab.2. Yrkesmessig sammensetning av NS-medlemmene i prosent

Yrke	Landet	Porsgrunn
Bonder	9,0	3,4
Lavere private funksj.	15,3	17,6
Lav. og midl.off.funksj.	3,3	0,5
Politi	1,4	1,7
Embetsmenn	2,2	0,5
Lærere	1,4	1,1
Teknikere, ingeniører	3,3	12,5
Frie yrker	2,9	2,3
Kunstnere	1,2	0,5
Ledere i priv. virks.het	8,1	10,3
Andre forretningsmenn	3,5	2,3
Arbeidere	16,5	8,6
Tjenere, stuepiker	0,4	1,0
Studenter, elever	4,6	5,7
Pensjonister	0,4	0,0
Husmodre	13,5	17,6
Ingen inform. el.hj.vær	12,9	4,4
Sum	99,9	99,9

Det er to ting som slår en i sammenligningen i tab.2. Det ene er Porsgrunns store andel av teknikere og ingeniører og dernest byens lave andel av arbeidere blant medlemmene. Begge disse karakteristika kan en sikkert føres tilbake til de skarpe arbeidskampene som hadde foregått i området. Disse hadde gjort lederne mottakelige for de nazistiske ideene samtidig som arbeiderne hadde blitt ganske immune.

Tab. 3. Yrkesmessig sammensetning av befolkningen i Porsgrunn sammenlignet med medlemsstokken i Porsgrunn NS 1935, i prosent

Yrke	Porsgrunn	NS-laget
Primærnæring	1,1	3
Håndverk	5,6	5,1
Industri/anlegg	16,8	3,5
Funksjonærer i industrien	1,7	13,7
Selvstendige i industrien	1,1	0
Selvstendige i handel	2,9	8,1
Arbeidere/funksj. i handel	2,6	4,0

Yrke	Porsgrunn	NS-laget
Hotell/kafe	1.1	0
Bank/forsikring	1.4	2.0
Samferdsel	3.9	1.0
Sjøfart	6.7	12.1
Immatrielle yrker	3.9	6.1
Tjeneste, privat	4.0	1.0
Husmødre	23.0	15.7
Sykehus o.l.	1.0	0
Elever, privatister	6.8	11.2
Pensjonister	4.8	0
Andre	11.4	12.5
Sum	99.8	99

Av tab. 3 ser vi at gruppa funksjonærer og selvstendige i handel, som utgjorde 25% av NS-medlemmene, var sterkt overrepresentert i forhold til befolkningen. Det samme gjelder sjøfart. Av de 22 medlemmene med tilknytning til denne næringen var halvparten styrmenn eller kapteiner. Når det gjelder arbeidere i industri og anlegg utgjorde de ca. 1100 personer i byen i 1930, mens NS-laget bare hadde 7 medlemmer av denne kategorien. NS-laget hadde blitt stifta i 1933 av selvstendige næringsdrivende og menn fra middelklassen. Mye av aktiviteten og propagandaen hadde i disse to åra blitt rettet mot byens arbeidere. Men noe særlig resultat av dette hadde det ikke blitt. Det blir også kommentert lokalt da Telemark Arbeiderblad i en leder kaller NS et parti for småhandlere.

Oppsummering

Porsgrunn var før krigen en av NS sine sterkeste byorganisasjoner. Fra 1933 til 1937 vokste det fram et politisk parti med kvinneorganisasjon, ungdomslag og egen avis. Fylkesledelsen lå også her, og partiet hadde nær kontakt med Quisling og riksledelsen. Spesielt hadde bevegelsen oppslutning fra funksjonærer i industri og handel og fra mindre kjøpmenn i byen. Partiets viktigste virke var som talerør for NS sine ideer. Noen politisk innflytelse lokalt fikk de aldri. Splittelsen mellom Quisling og Hiorth i 1937 betydde at all ekstern aktivitet omtrent opphørte. Bare en kjerne

fortsatte fram til 1940. Sommeren og høsten 1940 forsøkte partiet å nyordne såvel organisasjonene som lokalforvaltningen. Idrettslagene nektet å delta fra første stund, til tross for at i *Urædd* hadde NS-medlemmer en viss innflytelse via lederposisjoner. En ny politisk ledelse for byen ble utpekt, og i kommuneadministrasjonen ble det foretatt utrensninger. Noen politisk betydning fikk dette knapt. I stedet utløste det en oppdrivende strid i NS-laget som varte krigen ut. Porsgrunn pekte seg også ut som et område der forholdsvis mange lot seg verve til tysk militærtjeneste. Riksledelsen rekrutterte også kadre fra byen. Motivene for medlemskap under krigen kunne variere fra personlig vinning til hellig overbevisning om at kommunismen måtte bekjempes med alle midler. Likeledes forteller kildene om ulike fløyer både når det gjaldt forholdet til de tyske okkupantene og virkeliggjørelsen av de nazistiske ideene lokalt.

Sett som et kollektiv er Porsgrunnslagets aktivitet under krigen historien om et lite mindretall som ved hjelp av okkupasjonsmakten ville omdanne et samfunn. Befolkningens motstand og motvilje gjorde deres forsøk forgrøves.

Noter:

1. NS generalarkiv. Løpenr. 21. Riksarkivet.
2. smst.
3. Opplyst av Chr. Knudsen
4. Budstikka nr. 2. April 1942. Medlemsblad for NS i Telemark. Landsviksak nr. 160. Telemark Politikammer
5. Y. Ustvedt: Arebidere under våpen. Norske frivillige i den spanske borgerkrigen. Gyldendal 19?
6. Vår vei. Organ for NS i Telemark, 28.2.1935
7. Landsviksak nr. 3523. Oslo Politikammer
8. W. Pedersen: Gamle Porsgrunn lag av NS. Fotoalbum. Hjemmeforntmuseet
9. Landsviksak nr. 305, Telemark Politikammer
10. Vår vei 17.4.1935
11. Smst 21.2.1935
12. Flest annonsører finnes i avisen fra 20.12.1934
13. H. O. Brevik: NS – fra parti til sekt
14. jfr. note 4
15. NS-generalarkiv. Løpenr. 32. Riksarkivet
16. smst.

17. H. F. Knudsen: Jeg var Quislings sekretær, Eget forlag Khvn 1951
18. Landsviksak nr. 305 Telemark Politikammer
19. Landsviksak nr. 10. 378/46 Oslo Politikammer
20. Porsgrunns Dagblad 17.5, 23.5, 24.5 1940
21. Landsviksak nr. 305 Telemark Politikammer
22. Porsgrunns Dagblad 12.6.1940
23. S. Løberg: Det jeg husker best, Oslo 1966
24. Porsgrunns Dagblad 12.6.1940
25. I. Skobba: Sivil motstand og idrettsstreik i Porsgrunn. April 1940 til juni 1941. Semesteroppgave TDH 1984
26. Landsviksak nr. 305 Telemark Politikammer
27. S. Blindheim: Nordmenn under Hitlers fane, Noregs Boklag 1977
28. Formannskapsprotokoll nr. 18. Porsgrunn kommune
29. Landsviksak nr. 294 Telemark Politikammer

30. Riksøkonomisjef J. Thronsen instruks til Rådmann Hauglid. Landsviksak nr. 3. 523 Oslo Politikammer
31. Fullmakt utferdiget av Hagelin 28.8.1941. Landsviksak nr. 249 Telemark Politikammer
32. Landsviksak nr. 284 Telemark Politikammer
33. Smst.
34. Landsviksak nr. 249, Telemark Politikammer
35. Landsviksak nr. 1.437/45 Oslo Politikammer
36. Landsviksak nr. 294, Telemark Politikammer
37. Landsviksak nr. 10, Telemark Politikammer. De fleste opplysningen om striden om ny ordfører kommer herifra.
38. Smst.
39. Tallene over NS på landsbasis er hentet fra H. F. Dahl m.fl.: Den norske nasjonalsosialismen. Nasjonal Samling 1933-1945 i tekst og bilder, OSLO 1982.